

„Velké sociálne poslanie v prevýchove dorastajúceho národa“: Prázdninová starostlivosť Slovenského ústredia starostlivosti o mládež v období Slovenskej republiky (1939 – 1945)¹

VIKTÓRIA HLADKÁ

“A Great Social Mission in the Re-education of a Growing Nation”: Holiday Care of the Slovak Youth Care Centre during the Slovak Republic (1939 – 1945)

DOI: <https://doi.org/10.54937/kd.2025.16.1.24-46>

ABSTRACT: The Slovak Youth Care Center in Bratislava, together with its subordinate District Youth Care Centers, represented the most important institution dealing with social and social-health care for children and youth during the Slovak Republic (1939 – 1945). They organized and implemented a wide range of activities to improve social and health care for children. Among them was the so-called holiday, or recreational care implemented in recovery centers. The aim of the study is to find out how this care was organized, what it looked like in practice, what was its meaning and, last but not least, what kind of children participated in it. The study is based on original archival research and research on contemporary literature. Recreational care pursued several goals that were directly and indirectly connected to each other. This care was supposed to pursue health, social, educational and national goals. Considering the health importance of holiday care, the study also outlined the morbidity and mortality of children in the period of the Slovak Republic (1939 – 1945). During these years, state recreation care was also added, but the youth care center in Bratislava also took part in it.

Keywords: Children, Holiday Care, Slovak Republic (1939 – 1945), Slovak Youth Care Centre, Recovery Institution.

Úvod

Slovenské ústredie starostlivosti o mládež (ďalej SÚSM) v Bratislave bolo v období existencie Slovenskej republiky² (1939 – 1945) najvýznamnejším organizátorom inštitucionalizovanej sociálnej, resp. sociálnozdravotnej starostlivosti o deti a mládež na Slovensku. Činnosť tohto ústredia pozostávala zo širokého spektra

¹ Táto práca bola podporená Univerzitnou grantovou agentúrou (UGA) I/4/2024.

² Pre jednotnosť používam v rámci celej štúdie na označenie štátneho útvaru na Slovensku v rokoch 1939 – 1945 slovné spojenie Slovenská republika – čo bol oficiálny názov od prijatia ústavy 21. júla 1939.

aktivít,³ ktoré v praxi stáli na pomedzí sociálnej a zdravotnej starostlivosti o deti od narodenia. SÚSM ako inštitúcia fungovala už v medzivojnovom období⁴ (vtedy sa označovalo ako Zemské, resp. Krajské ústredie starostlivosti o mládež). Z hľadiska prevedenia aktivít a cieľov starostlivosti do praxe boli kľúčové Okresné starostlivosti o mládež (ďalej OSM),⁵ pričom ústredie v Bratislave ich fakticky združovalo a boli mu podriadené.⁶

Práve v období medzivojnového Československa zaznamenala sociálna starostlivosť o deti a mládež organizovaný a inštitucionalizovaný rozvoj – a to či už na verejnoprávnej (štátnej), ale i súkromnoprávnej (filantropickej) úrovni. Starostlivosť o deti sa postupne transformovala z prejavov lásky k blížnemu na starostlivosť systematizovanú, keď štátnu starostlivosť dopĺňala tá dobrovoľná – filantropická.⁷ Okrem OSM vznikali na Slovensku rôzne spolky zaoberajúce sa sociálnou starostlivosťou vo všeobecnosti, vznikali tiež okresné detské domovy

³ Medzi kľúčové úlohy SÚSM patrilo: organizovanie dobrovoľnej starostlivosti o deti a mládež v okresoch, a to práve prostredníctvom Okresných starostlivostí o mládež (tieto spolky ústredie združovalo, pomáhalo im v činnosti či už poradnou alebo hmotnou formou; vyhladávanie vhodných spolupracovníkov pre sociálnozdravotnú starostlivosť a pomoc; propagovanie dobrovoľnej starostlivosti prostredníctvom tlače, rozhlasu, prednášok a pod.; podnecovanie zriaďovania ústavov starostlivosti o deti a mládež a ich samotné zriaďovanie; prehlbovanie a zintenzívňovanie sociálnozdravotnej činnosti a siete dobrovoľných spolkov a zariadení; vytváranie registra tzv. slabomyseľných, resp. abnormálnych detí a budovanie špeciálnych ústavov pre ne. LACLAVÍKOVÁ, Miriam – ŠVECOVÁ, Adriana. *Dieťa medzivojnového Slovenska. Verejná sociálna starostlivosť o deti a mládež na Slovensku a jej inštitucionálna základňa*. Praha : Leges, 2019, s. 122.

⁴ Pozri napr.: RIGOVÁ, Viktória. Etablovanie Zemského ústredia pečlivosti o mládež v Bratislave a jeho okresných pobočiek v medzivojnovom Československu. In *Studia Historica Nitriensis*, 2021, roč. 25, č. 1, s. 131 – 152. <https://doi.org/10.17846/SHN.2021.25.1.131-152>; RIGOVÁ, Viktória. *Mládež nad priepastou. Sociálna starostlivosť o (nielen) problémovú mládež na Slovensku v rokoch 1918 – 1945*. Bratislava : Paradigma Publishing, 2022; LACLAVÍKOVÁ – ŠVECOVÁ, *Dieťa medzivojnového Slovenska*.

⁵ V období Slovenskej republiky (1939 – 1945) ich na vtedy oklieštenom území Slovenska fungovalo 63. Okresné starostlivosti o mládež síce pokrývali celé územie vtedajšieho Slovenska, no stopercentne nezodpovedali samosprávnemu členeniu Slovenskej republiky (1939 – 1945). Tá sa totiž členila na šesť žúp a 59 okresov (PALÁRIK, Miroslav – MIKULÁŠOVÁ, Alena – HETĚNYI, Martin – ARPÁŠ, Róbert. *The City and Region Against the Backdrop of Totalitarianism. Images from the Life in the Slovak Republic (1939 – 1945), Illustrated by the City of Nitra and Its Surroundings*. Berlin : Peter Lang, 2018, s. 29. <https://doi.org/10.3726/b13394>). Rozloženie jednotlivých OSM sa nie úplne držalo pravidiel „čo okres, to pobočka OSM“. Rovnako treba upozorniť, že OSM nie vždy sídlila v okresnom meste. Napríklad okres Lovinobaňa mal svoju OSM v Divíne, okres Modra zase v Pezinku. Štátny archív v Trenčíne (ďalej ŠA Trenčín), f. Okresná starostlivosť Okresná starostlivosť o mládež v Trenčíne (ďalej OSM Trenčín), kartón (ďalej k.) 2, Obežníky za rok 1944, Obežník č. 4.

⁶ Spolky a inštitúcie zaoberajúce sa sociálnozdravotnou starostlivosťou boli združené vo Sväze sociálnych a sociálnozdravotných spolkov pre Slovensko. Fungoval už počas medzivojnového obdobia, pričom združoval jednotlivé OSM pred vznikom ústredia v Bratislave. RIGOVÁ, *Mládež nad priepastou*, s. 44.

⁷ Na tému rozvoja sociálnej starostlivosti o deti v medzivojnovom období tiež pozri: ŠUHÁDOVÁ, Ivana. Nedostatok tradície. Sociálna starostlivosť o deti na slovenskom území v období prvej Československej republiky. Sisyfovská práca, druh ušľachtileho športu starších dám a dobrosrdečných osôb či zrod veľkého činu? In *Slovenský národopis*, 2024, roč. 72, č. 1, s. 104 – 122. <https://doi.org/10.31577/SN.2024.1.06>

či špecializované ústavy zamerané na starostlivosť o deti so zdravotným znevýhodnením. Diskutovanou témou v oblasti sociálnozdravotnej starostlivosti o deti v medzivojnovom Československu bola detská, resp. doječská úmrtnosť. Deti do jedného roka života zomierali v dôsledku štyroch „skupín“ príčin – kvôli (1) nevedomosti matiek (neznalosť esenciálnych pravidiel starostlivosti o deti spojených s nesprávnym prikrmovaním, ošetrovaním či hygienou), (2) nevhodnému sociálnemu a zdravotnému prostrediu (napr. nevyhovujúce bytové podmienky, prítomnosť infekčnej choroby⁸ v rodine), (3) vrodeným defektom a kvôli takzvaným (4) mravným príčinám (napr. alkoholizmus, nezodpovednosť a nedbalosť rodičov).⁹

Téma prázdninovej starostlivosti organizovaná OSM a ústredím v Bratislave, ktorá súvisí s predostretou problematikou, bola doposiaľ v slovenskej historiografii opomínaná. Na druhej strane sa v posledných rokoch v rámci historického výskumu dostáva väčšmi do popredia výskum problematiky sociálnej a sociálnozdravotnej starostlivosti o deti a mládež vo všeobecnosti.¹⁰ Výskum špecifickej, a so spomínanou problematikou súvisiacej, témy prázdninovej starostlivosti však nebol zatiaľ publikovaný, a preto predložený text predstavuje sondu do danej výskumnej tematiky. Cieľom štúdie je priblížiť význam a podobu prázdninovej starostlivosti, ktorú organizovalo SÚSM ako najvýznamnejšia inštitúcia starostlivosti o deti a mládež na Slovensku v období Slovenskej republiky (1939 – 1945). A to v kontexte režimu jednej strany – Hlinkovej slovenskej ľudovej strany (ďalej HSLŠ), jej ideológie a v kontexte starostlivosti o deti, ktorá bola považovaná za najzvrchovanejšiu súčasť sociálnej politiky Slovenskej republiky.

Štúdia vychádza primárne z výskumu dostupných archívnych materiálov, dobovej literatúry (napr. publikácia *Dva roky sociálnej starostlivosti o mládež* od Antona Hájovského) a dobových periodík, ako *Slovák* a *Sociálne rozhľady*. Predanú problematiku sú kľúčové materiály uložené v Slovenskom národnom archíve v Bratislave, vo fondoch Slovenské ústredie starostlivosti o mládež a Slovenské ústredie starostlivosti o mládež – časť Krajské ústredie starostlivosti o mládež. Dôležitým zdrojom informácií o prázdninovej starostlivosti sú tiež obežníky,

⁸ Na tému infekčných ochorení na Slovensku v medzivojnovom období pozri napr.: FALISOVÁ, Anna – TURÓCI, Martin. Eliminácia infekčných ochorení na Slovensku po 1. svetovej vojne. In *Historický časopis*, 2024, roč. 72, č. 3, s. 565 – 584. <https://doi.org/10.31577/histcaso.2024.72.3.7>

⁹ TRKOVÁ, Marie. *Kapitoly ze sociální péče o mládež*. Praha : Organizace sociálních pracovníků, 1932, s. 12.

¹⁰ Viď práce: LACLAVÍKOVÁ – ŠVECŮVÁ, *Dieta medzivojnového Slovenska*; ŠUHAIĐOVÁ, Nedostatok tradície; RIGOVÁ, *Mládež nad priepastou*; KUŠNIRÁKOVÁ, Ingrid. *Za bránami sirotincov. Počiatky ústavnej starostlivosti o osirelé deti v Uhorsku (1750 – 1815)*. Bratislava : VEDA, 2019; KUŠNIRÁKOVÁ, Ingrid – MANNOVÁ, Elena a kol. *„Zabrániť bahnú morálneho rozkladu“. Starostlivosť o osirelé deti v Uhorsku/na Slovensku do roku 1945*. Bratislava : VEDA, 2020; HLADKÁ, Viktória. „Zdravé dieťa – naša budúcnosť“ – poradenská sociálnozdravotná starostlivosť o deti v období Slovenského štátu. In NYKODÝM, David – ŠÍPOŠ, Dominik – ZVĚŘINA, Vít (eds.). *České, slovenské a československé dějiny 20. století XVIII*. Hradec Králové : Univerzita Hradec Králové, 2023, s. 45 – 62; HLADKÁ, Viktória. „Veľa detí do slovenských rodín“ – náčrt významu rodiny a detí v Slovenskom štáte. In *Acta Historica Neosoliensia*, 2023, roč. 26, č. 2, s. 77 – 94. <https://doi.org/10.24040/ahn.2023.26.02.77-94> ; HLADKÁ, Viktória. Slovenské ústredie starostlivosti o mládež v Bratislave a jeho formy propagácie sociálnozdravotnej starostlivosti o deti v období Slovenského štátu. In *Studia Historica Nitriensia*, 2023, roč. 27, č. 2, s. 421 – 443. <https://doi.org/10.17846/SHN.2023.27.2.421-443>

ktoré vydávalo SÚSM a riadilo tak jednotlivé aktivity uskutočňované Okresnými starostlivosťami o mládež v regiónoch Slovenska. Obežníky sú uložené v Štátnom archíve v Trenčíne, vo fonde Okresná starostlivosť o mládež v Trenčíne.

Jedným z kľúčových cieľov prázdňinovej starostlivosti o deti v Slovenskej republike bolo zlepšenie ich zdravotného stavu. Túto skutočnosť naznačuje aj samotné pomenovanie zariadení, v ktorých boli deti umiestňované – zotavovne a ozdravovne. Nemožno teda vynechať ani zdravotný stav, resp. choroby, ktoré v skúmanom období trápili deti, a ktorých výskyt sa SÚSM spolu s OSM snažili eliminovať.

Prierez ostatnými zdravotne podpornými aktivitami ústredia

Preventívna sociálno-zdravotná starostlivosť bola vykonávaná práve prostredníctvom OSM – primárne v poradniach pre matky a deti.¹¹ Tieto poradne predstavovali organizačné strediská „všetkej výchovnej a preventívnej sociálnozdravotnej starostlivosti o dieťa vôbec“.¹² Ich úlohou bolo vyhľadávanie a prijímanie do evidencie tehotných žien (ideálne všetkých), matiek po pôrode a detí po narodení. Deti evidované v poradniach pre matky a deti sa rozdeľovali do troch skupín podľa veku: od narodenia do 1 roku; od 1 roka do 6 rokov; od 6 do 14 rokov. Následne prechádzali do poradní pre voľbu povolania.¹³

Úlohou poradní pre matky s deťmi tiež bolo uskutočňovať systematickú a pravidelnú kontrolu zdravotného stavu detí od narodenia, ich sociálneho a hmotného zabezpečenia. Nemenej podstatnou úlohou poradní bolo odstraňovanie nedostatkov majúcich vplyv na vysokú dojčenskú úmrtnosť, čo bol veľmi často diskutovaný sociálnozdravotný problém nielen v medzivojnovom období, ale aj v ďalších rokoch.¹⁴ Za najzávažnejšie príčiny vysokej dojčenskej úmrtnosti sa aj v období Slovenskej republiky (1939 – 1945) považovala neznalosť základných pravidiel detskej hygieny, ošetrovania a výživy malých detí.¹⁵ Šírenie osvetu v oblasti starostlivosti o deti od narodenia nespočívalo len v činnosti poradní pre matky s deťmi, ale aj v organizácii hromadného počúvania rozhlasových relácií a prednášok pre ženy a dievčatá, ktoré boli primárne sústreďované na oblasť hygieny a stravovania.¹⁶ Jeden cyklus prednášok mal významný názov „Zdravé dieťa – naša budúcnosť“. Témy a obsah prednášok zostavovali pediatri pod vedením pediatra Alojza Jána Churu. Osvetu v oblasti sociálnozdravotnej starostlivosti o deti od narodenia podporilo aj publikovanie viacerých brožúrok určených pre (budúce) matky – napríklad zborník odborných článkov a rád pod názvom

¹¹ HLADKÁ, „Zdravé dieťa – naša budúcnosť“, s. 45 – 62.

¹² Slovenský národný archív v Bratislave (ďalej SNA), fond (ďalej f.) Slovenské ústredie starostlivosti o mládež – časť Krajské ústredie starostlivosti o mládež (ďalej SÚSM – časť KÚSM), k. 1, inventárne číslo (ďalej inv. č.) 32, Pracovný program na rok 1939, s. 1 – 2.

¹³ HÁJOVSKÝ, Anton. *Dva roky sociálnej starostlivosti o mládež (ročnica Slovenského ústredia starostlivosti o mládež)*. Bratislava : Slovenské ústredie starostlivosti o mládež, 1943, s. 115 – 118.

¹⁴ SNA, f. SÚSM – časť KÚSM, k. 1, inv. č. 32, Pracovný program na rok 1939, s. 2; *Slovák*, 14. december 1939, s. 6, Musíme sa usilovať o to, aby u nás čím menej detí umieralo.

¹⁵ SNA, f. SÚSM – časť KÚSM, k. 1, inv. č. 32, Pracovný program na rok 1939, s. 1.

¹⁶ Začiatkom roka 1940 zaviedlo SÚSM v spolupráci s rozhlasom reláciu s príznačným názvom *Päť minút sociálnych informácií a aktualít*, ktorá upozorňovala na aktuálne sociálne témy. *Sociálne rozhľady*, 1940, roč. I, č. 1, 2; ŠA Trenčín, f. OSM Trenčín, k. 2, Obežníky za rok 1940, Obežník č. 2.

„Narodilo sa nám dieťaťko“, ktorý vyšiel v roku 1943 a patril do edície „Slovenská žena sociálnozdravotnej práci“.¹⁷

Navýšenie populácie malo byť dosiahnuté splnením základných a logických úloh – zvýšením natality a znížením úmrtnosti v dojčenskom a detskom veku. Priemerná dojčenská úmrtnosť na 1 000 živonarodených detí sa v tomto období v iných krajinách Európy pohybovala pod hodnotou 100. Za nízke hodnoty dojčenskej úmrtnosti boli považované tie pod, resp. do hodnoty 50. Na Slovensku však bola priemerná dojčenská úmrtnosť na 1 000 živonarodených detí ďaleko za hodnotou 50 i 100. V niektorých okresoch Slovenska prekračovala číslo 200.¹⁸ Zdravé dieťa malo tvoriť zdravú rodinu a tá následne zdravé Slovensko a zdravý slovenský národ.

Starostlivosť o deti v danom období mala svoje nedostatky, resp. problémy. V rodinách bolo prítomné nedostatočné materiálne zabezpečenie – aj na to SÚSM spoločne s OSM reagovali a organizovali v zimnom období tzv. stravovacie a ošacovacie akcie. Voči spomínaným poradiam existovala zo strán matiek nedôvera, pôrody prebiehali doma. V rodinách bol prítomný alkoholizmus. V skúmanom období tiež nemožno zabúdať na prebiehajúcu druhú svetovú vojnu. Zo zdravotného hľadiska boli veľkým strašiakom infekčné choroby. Vtedajší významný slovenský pediater Alojz Ján Chura, ktorý istý čas pôsobil ako predseda SÚSM, uviedol, že existovali dve skupiny rodičov – na jednej strane tí úzkostliví, na druhej strane takí, ktorí si neuvedomovali nebezpečenstvo infekčných chorôb.¹⁹ Pri liečbe infekčných ochorení považoval Chura za kľúčové ich včasnú diagnostiku. Proti chorobám, ako kiahne a záškrt, už existovalo očkovanie, čo výrazne znižovalo ich výskyt u detí. Medzi ďalšie tzv. vyrážkové choroby detí patrili osýpky, spála a rubeola. Chura robil osvetu v profylaxii aj čo sa týkalo čierneho kašľa, brušného týfusu a tuberkulózy.²⁰

Legislatívne ukotvenie zdravotnej starostlivosti v období Slovenskej republiky (1939 – 1945) sa odvíjalo od nastavenia v medzivojnovom období, pričom veľký význam mal uhorský zákonný článok č. XIV z roku 1876. Prvostupňovou vrchnosťou vo verejnozdravotných záležitostiach bol príslušný okresný náčelník, ktorý pôsobil na čele okresného úradu. Jeho priamym podriadeným bol okresný lekár majúci na starosti zdravotnú situáciu v danom okrese. Platilo pravidlo, že

¹⁷ *Narodilo sa nám dieťaťko: Sborník odborných článkov a praktických rád, týkajúcich sa výchovy dieťaťa od dňa narodenia.* Slovenská žena, I. séria, II. zväzok. Bratislava : Sväz sociálnych a sociálno-zdravotných spolkov, 1943.

¹⁸ V štatistike za roky 1940 – 1942 sa vyskytli prípady priemernej dojčenskej úmrtnosti prevyšujúce hodnotu 200 – napr. v okrese Veľká Bytča (dnes len Bytča) sa v roku 1941 dosiahla hodnota 212,08. Kritické čísla boli zreteľné na západe, aj na východe krajiny. Hodnotu 200 prekročili v roku 1942 okresy Ilava (203,1), Ružomberok (204,04), Trebišov (205,67) či Považská Bystrica (213,51). STRAKA, Ladislav. Niektoré dáta o dojčenskej úmrtnosti na Slovensku. In *Sociálne rozhľady*, 1944, roč. 3, č. 1 – 4, s. 44 – 46. Štatistiku zhotovilo VII. oddelenie Štátneho zdravotno-sociálneho ústavu v Bratislave, čo bolo oddelenie pre zdravotne-sociálnu starostlivosť. Pozri tiež: *Acta Statistica: štátneho zdravotne-sociálneho ústavu Slovenska = Hygienico socialis instituti Slovachiae : Publikáčny orgán pre štatistickú činnosť VII. Oddelenia Štátneho zdravotne-sociálneho ústavu v Bratislave : Organum pro edendis publicationibus actionis statisticae in sectione VII. Hygienico socialis instituti in Bratislava.* Bratislava 1944, s. 23.

¹⁹ CHURA, Ján, Alojz. *Nákazlivé choroby a ich profylaxia.* Bratislava : Hlavný stav Slovenského Červeného kríža, 1944, s. 3.

²⁰ CHURA, *Nákazlivé choroby a ich profylaxia*, s. 6 – 9.

každé sídlo s viac ako 6 000 obyvateľmi bolo povinné zabezpečiť si vlastného lekára. Obce zase vytvárali tzv. zdravotné obvody (jeden zdravotný obvod mal mať minimálne 6 000 obyvateľov a maximálne 10 000 obyvateľov).²¹ Samostatné Ministerstvo zdravotníctva (a ani sociálnej starostlivosti) v Slovenskej republike (1939 – 1945) neexistovalo.²² Sociálna aj zdravotná politika spadali pod Ministerstvo vnútra (ďalej MV) – do jeho sociálneho rezortu. MV malo skutočne na starosti veľkú škálu činnosti dôležitej nielen pre sociálnozdravotnú oblasť, ale aj pre mocenský aparát nedemokratického režimu. Pod MV spadala okrem sociálnozdravotnej starostlivosti aj štátna polícia, žandárstvo, Ústredňa štátnej bezpečnosti i sieť internačných zariadení.²³ Nehovoriac o XIV. oddelení MV, ktoré sa zaoberalo asi najfrekventovanejším vnútropolitickým problémom Slovenskej republiky (1939 – 1945), a síce tzv. riešením židovskej otázky.²⁴

Poradne pre matky s deťmi patriace pod SÚSM, resp. OSM organizovali aj tzv. antirachitické akcie. Ich cieľom bolo predchádzať u detí rachitide, tzv. krivici. Antirachitické akcie spočívali v podávaní vitamínu D (Vigantol-forťe, Infadin-forťe) deťom priamo v poradniach, prípadne sa dávali rodinám. Totiž rachitída vzniká práve u detí s nedostatkom vitamínu D. Vitamín sa podával deťom od 2 mesiacov do 1 roku, ktoré buď rachitídou trpeli, alebo javili príznaky tejto choroby. Pre lepšiu organizáciu celej akcie vytvárali OSM zoznamy detí potrebných vitamín D. Finančne akciu výrazne podporovalo MV. Napríklad v roku 1940 bol zakúpený vitamín v hodnote 56 000 Ks, pričom MV poskytlo subvenciu vo výške 50 000 Ks. V roku 1941 prispelo MV subvenciou vo výške 100 000 korún a v roku 1942 vo výške až 140 000 korún.²⁵ MV nebolo jediné, ktoré túto akciu finančne podporovalo, v roku 1941 poskytla finančnú pomoc aj Robotnícka sociálna poisťovňa (ďalej RSP), ktorá uhradila výdavky na kúpu potrebných dávok Vigantolu-forťe pre deti rodičov poistených v tejto poisťovni.²⁶

²¹ ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol. *Demografický obraz Slovenska v rokoch 1938 – 1945*. Bratislava : Muzeológia a kultúrne dedičstvo, o.z. v spolupráci s Centrom pre historickú demografiu a populačný vývoj Slovenska, Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave, 2016, s. 54.

²² Ministerstvá Slovenskej republiky (1939 – 1945): ministerstvo vnútra, ministerstvo zahraničných vecí, ministerstvo financií, ministerstvo spravodlivosti (pravosúdia), ministerstvo školstva a národnej osvety, ministerstvo hospodárstva, ministerstvo dopravy a verejných prác, ministerstvo národnej obrany. Vládne nariadenie č. 4/1939 Sl. z. o zriadení a pôsobnosti ministerstiev Slovenského štátu. *Slovenský zákonník*, roč. 1939, s. 3. Pod Ministerstvo vnútra patrili aj Štátny zdravotne-sociálny ústav, ktorý vznikol zákonom č. 101/1939 Sl. z. z 11. mája 1939. Bol akýmsi ekvivalentom niekdajšieho Sociálneho ústavu Československej republiky. Jeho úlohou bolo realizovanie odborných výskumov pre štátnu zdravotnú správu, odborne cvičiť zdravotnícky, lekársky a po mocný personál, podporovať prevenciu a sociálne lekárstvo, taktiež uskutočňovať verejno-zdravotnícku propagandu. *Slovenský zákonník*, roč. 1939, s. 137.

²³ TOKÁROVÁ, Zuzana. *Slovenský štát. Režim medzi teóriou a politickou praxou*. Košice : Univerzita Pavla Jozefa Šafárika, 2016, s. 62.

²⁴ HRADSKÁ, Katarína. Riešenie židovskej otázky na Slovensku. In FIAMOVÁ, Martina – HLAVINKA, Ján – SCHVARC, Michal et al. *Slovenský štát 1939 – 1945: predstavy a realita*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2014, s. 242.

²⁵ *Sociálne rozhlady*, 1940, roč. I, č. 1, s. 5 (spravodajská korešpondencia). Ibid., č. 3, s. 16; HÁJOVSKÝ, *Dva roky sociálnej starostlivosti o mládež*, s. 19; ŠA Trenčín, f. OSM Trenčín, k. 2, Obežníky za rok 1939, Obežník č. 7; Obežníky za rok 1940, Obežník č. 10.

²⁶ MV SR, SNA, f. SÚSM – časť KÚSM, k. 7, inv. č. 32, Antirachitická akcia.

Antirachitická akcia bola prezentovaná ako: „*ohnivko v reťazi zápolenia o zdravú mladú generáciu a slovenského budovania*“.²⁷ Rachitída však nebola jediným zdravotným problémom vtedajších detí. Asi najproblematickejším infekčným ochorením skúmaného obdobia bola už spomínaná tuberkulóza, ktorá sa šírila predovšetkým medzi sociálne slabším obyvateľstvom. Účinný liek na túto chorobu existoval až od konca druhej svetovej vojny. Štatistické údaje o úmrtnosti na tuberkulózu v rokoch 1939 – 1944 dokazujú stúpajúcu tendenciu v ochorení na tuberkulózu. Častým infekčným ochorením bol aj trachóm – neprijemná infekčná choroba očí, ktorá, pokiaľ nebola liečená, končila slepotou. V roku 1942 bolo zavedené povinné očkovanie proti záškrtu, ktoré deti absolvovali na dvakrát – prvý raz do jedného roka života dieťaťa, druhý raz pri nástupe do školy. V prípade chudobných detí poplatok za očkovanie uhrádzal štát, v prípade detí, ktorých rodičia boli poistení, ho hradila verejnoprávna poisťovňa.²⁸

Typickou zdravotnou podpornou akciou v období Slovenskej republiky (1939 – 1945) bola liečebná akcia určená reumatickým deťom. V roku 1940 ju začalo MV, pričom prebiehala v štátnom liečebnom ústave Kvetuša v Piešťanoch.²⁹ Pre uskutočňovanie tejto akcie si MV opäť prizvalo SÚSM, ktoré vyhľadávalo deti trpiace reumatizmom, následne predkladalo žiadosti o pobyt tomuto ministerstvu,³⁰ tiež zabezpečovalo čiastočné financovanie nákladov od rodičov detí, domovských obcí a RSP. V konečnom dôsledku SÚSM spolu so svojimi OSM zabezpečovali aj dopravu detí do Piešťan. Treba však upozorniť, že nebolo vyhovené všetkým žiadostiam o liečebný pobyt v Piešťanoch, nakoľko finančné prostriedky boli obmedzené. Preto sa aj niektoré žiadosti museli presúvať a liečenie realizovať až v ďalšom roku.³¹ V roku 1941 sa ústrediu podarilo umiestniť na liečenie 174 a v roku 1942 114 detí. SÚSM v roku 1942 konštatovalo, že najväčšiu finančnú podporu tejto akcii poskytla RSP. Na druhej strane MV poskytovalo chudobným deťom toto liečenie kompletne na svoje náklady.³²

Z hľadiska zdravotného predstavuje samostatnú kapitolu téma starostlivosti o deti so zdravotným znevýhodnením. V období Slovenskej republiky (1939 – 1945) boli označované ako *úchylné* či *abnormálne*.³³ Išlo o osoby zrakovo, sluchovo znevýhodnené, osoby s telesným či mentálnym hendikepom. SÚSM v spolupráci so svojimi podriadenými OSM organizovalo hromadné prehliadky,

²⁷ *Sociálne rozhľady*, 1940, roč. I, č. 3, s. 16 (spravodajská korešpondencia).

²⁸ ŠPROCHA – TIŠLIAR, *Demografický obraz Slovenska*, s. 56 – 57; KRUPSKÝ, Marek. *Náčrt sociálnych pomerov na Slovensku v rokoch 1939 – 1945*. Prešov : Kušnír, 2017, s. 49.

²⁹ Za najlepšieho bojovníka s reumatizmom bol v skúmanom období považovaná kúpeľná liečba v Piešťanoch. Pozri napr.: ŠKODÁČEK, Pavol. Ako pomáhať pri reumatických onemocneniach? In *Neveste a rodine. Sborník praktických článkov pre rodinu a dievčatá, ktoré sa pripravujú na vydaj (Slovenská žena sociálno-zdravotnej práci, I. séria, I. zväzok)*. Bratislava : Akčný výbor Katolíckej jednoty žien v Bratislave, 1943, s. 133 – 135.

³⁰ Napr. prípad maloletého Jaroslava Bôžika z Brezovej pod Bradlom, o ktorého liečenie v Piešťanoch žiadala MV jeho matka cestou SÚSM. MV SR, SNA, f. SÚSM – časť KÚSM, k. 11, inv. č. 34, Mal. Jaroslav Bôžik – Brezová p./Br. Kúpeľné liečenie.

³¹ HÁJOVSKÝ, *Dva roky sociálnej starostlivosti o mládež*, s. 85; MV SR, SNA, f. SÚSM – časť KÚSM, k. 11, inv. č. 34, povolenie kúpeľného liečenia v ústave „Kvetuša“ v Piešťanoch. Tamtiež, k. 12, inv. č. 34, Ján Kovalčík z Klina žiada o povolenie kúpeľného liečenia.

³² HÁJOVSKÝ, *Dva roky sociálnej starostlivosti o mládež*, s. 86.

³³ Súčasťou odborného časopisu *Sociálne rozhľady* bola príloha *Abnormálna mládež: Príloha venovaná liečebnej pedagogike a starostlivosti o chybnú mládež*. Bližšie pozri: *Sociálne rozhľady*, roč. II., č. 1 – 2, s. 19.

resp. vyšetrenia takýchto detí priamo v okresoch. Snažilo sa viesť ich evidenciu, posielat ich na odborné vyšetrenia a umiestňovať ich do inštitucionalizovanej ústavnej starostlivosti.³⁴ Tá bola v prípade tzv. *úchylných* osôb viac ako žiaduca. V podstate išlo o kombináciu vykonávania represívnej a preventívnej starostlivosti – deti so zdravotným znevýhodnením boli ústredím odporúčané do ústavov a deti, ktoré mali napr. zanedbaný nejaký zdravotný problém a hendikep, boli odporúčané na vyšetrenia, prípadne im bola predpísaná zdravotnícka pomôcka, aby sa ich stav nezhoršil. Je však namieste upozorniť, že hromadné prehliadky a súpisý hendikepovaných sa ústredím a jednotlivými OSM vykonávali už v medzivojnovom období.³⁵ V období existencie Slovenskej republiky (1939 – 1945) vo všeobecnosti bola presadzovaná zásada, že osoby telesne, duševne, sluchovo, zrakovovo znevýhodnené nemali byť „na očiach“ spoločnosti. Naznačujú to aj vyjadrenia poslanca Slovenského snemu a duchovného správcu Hlinkovej gardy (ďalej HG) Karola Körpera,³⁶ ktorý zastával názor, že treba izolovať „mrzákov, kreténov, nevyliciteľných (...), aby neboli na tarchu obecnstva a neboli vystavení posmechu ľudí“.³⁷ Ústavy pre osoby rôznym spôsobom abnormálne boli v období Slovenskej republiky (1939 – 1945) v podstate považované za zariadenia slúžiace na odbremenenie spoločnosti od jej neproduktívnej a nebezpečnej zložky.³⁸ Našťastie, Slovenská republika vedená HSĽS, ktorá síce mala blízko k eugenike i rasovej hygiene, nepristúpila na také drastické opatrenia ako jej „ochranca“ – nacistické Nemecko.³⁹ Dodnes je však známe stranícke heslo, ktoré sa objavilo na nemenej známom plagáte k sviatku slovenskej rodiny od Andreja Kováčika: „Zdravé dieťa v rodine, zdravý občan v dedine, zdravý národ v krajine, taký národ nezhynie.“⁴⁰

³⁴ ŠA Trenčín, f. OSM Trenčín, šk. 9.

³⁵ MV SR, SNA, f. SÚSM – časť KÚSM, šk. 11, inv. č. 34, Hromadná prehliadka detí slabomyseľných a zmrazených. Ibid., šk. 12, inv. č. 34, Zaslание popisných hárkov a dotazníkov o deťoch zmrazených.

³⁶ Ku Karolovi Körperovi bližšie pozri: SZABÓ, Miloslav. *Klérofašisti. Slovenskí kňazi a pokúšenie radikálnej politiky (1935 – 1945)*. Bratislava : Slovart, 2019, s. 31 – 83.

³⁷ Dr. k. k., Zdravie... *Slovenská pravda*, 7. 3. 1939, s. 1; SZABÓ, *Klérofašisti*, s. 49.

³⁸ Abnormálnym – predovšetkým mentálne – bolo vyčítané, že stoja mimo pracovného procesu. Boli považovaní za „tarchu ľudskej spoločnosti“. Veľkým problémom bola aj skutočnosť, že si nemohli plniť vojenskú povinnosť, ktorá bola považovaná za jeden z dôležitých pilierov Slovenskej republiky. Mravne vadní pre svoje sociálno-patologické správanie v podobe rôznych deliktov boli považovaní za hrozbu pre majetok i pre životnú úroveň spoluobčanov. RIGOVÁ, *Mládež nad priepastou*, s. 120.

³⁹ Slovenská republika (1939 – 1945) nemala vytvorené koherentné eugenické hnutie. Na rozdiel od medzivojnového Československa, ktoré malo Československý ústav pre národnú eugeniku (vznikol v roku 1923), nedisponoval takouto zastrešujúcou inštitúciou. V prípade Slovenskej republiky (1939 – 1945) však môžeme hovoriť o tzv. pozitívnej eugenike, ktorá bola súčasťou propagandy HSĽS, resp. súčasťou vytvárania „nového Slovenska“ a „nového národa“ pozostávajúceho zo zdravých a zdatných jedincov. Na tému eugeniky bližšie pozri: HRUBOŇ, Anton. „Budujeme slovenského nadčloveka!“ Eugenické myslenie a kultúra rasovej hygieny v Slovenskom štáte (časť 1). In *Vojnová kronika*, 2020, roč. 9, č. 2, s. 4 – 11.

⁴⁰ HRUBOŇ, „Budujeme slovenského nadčloveka!“, s. 10. Dielo Andreja Kováčika s názvom „Zdravé dieťa v rodine“ Dostupné na internete: <<https://www.webumenia.sk/dielo/SV-K:TMP.187>> [22.10. 2024].

Prázdninová starostlivosť o deti

Prázdninová starostlivosť dopĺňala pomyselnú skladačku sociálnozdravotnej starostlivosti, resp. aktivít Ústredia starostlivosti o mládež v Bratislave s jeho okresnými pobočkami. V praxi táto starostlivosť predstavovala dočasné umiestňovanie detí do tzv. zotavovní (ozdravovní) – spočiatku primárne v letných mesiacoch. Táto starostlivosť predstavovala mechanizmus, vďaka ktorému sa mali deti dostať do vyhovujúceho sociálneho prostredia dbajúceho na riadnu hygienu, stravovanie a zdravotný stav umiestnených detí. Rekreačné akcie, podobne ako v prípade ďalších sociálne podporných aktivít ústredia, nepredstavovali žiadnu novinku, ktorá by prišla so vznikom Slovenskej republiky (1939 – 1945), resp. ktorú by do popredia pretlačila politika HSLS. Bratislavské ústredie ich organizovalo už v období prvej Československej republiky.⁴¹ Na jeseň 1939 však došlo k určitým organizačným zmenám. Podľa rozhodnutia MV a úradu vládneho komisára prevzalo SÚSM do svojej správy všetky detské prázdninové zotavovne, ktoré boli dovtedy vydržiavané Zemskou prázdninovou starostlivosťou, Krajskou prázdninovou starostlivosťou,⁴² spolkom Zdravá generácia a spolkom Sitno. Medzi prevzatými zotavovňami bola ozdravovňa v Štôle vo Vysokých Tatrách, zotavovňa Sitno nachádzajúca sa blízko Banskej Štiavnice,⁴³ tiež detská zotavovňa v Čadci a na Malinskej vo vtedajšej Juhoslávii.⁴⁴ Organizačná a realizačná povinnosť za rekreačné akcie detí a mládeže tak prešla do rúk SÚSM.

V prvých troch rokoch existencie Slovenskej republiky (1939 – 1945) si ústredie spolu s OSM udržali akési monopolné postavenie v tejto oblasti. V roku 1942 však pribudla štátna rekreačná starostlivosť. Podľa interpretácií tajomníka SÚSM Antona Hájovského bola rekreačná starostlivosť o deti pre Slovensko viacvýznamovým opatrením, ktorým sa sledovalo dosiahnutie hneď niekoľkých cieľov. Ako prvý možno spomenúť zdravotný význam, pričom i ten sa dával do spojitosti s národom, v zmysle zásady, že povinnosťou každého národa je strážiť zdravie svojich členov. Rekreačnou starostlivosťou ústredie v podstate pokračovalo v starostlivosti, ktorú vykonávalo od narodenia dieťaťa v poradniach. Pobyt v zotavovniach mal plniť tri úlohy: preventívnu starostlivosť o zdravie dieťaťa, klimatickú liečbu a zdravotnú výchovu. Starostlivosť o deti formou rekreácie bola vykonávaná pod heslom: „*rekreáciou predchádzať chorobám!*“⁴⁵ Pracovníci SÚSM mali totiž stále na zreteli potrebu zníženia dojčenskej, ale i detskej úmrtnosti a chorľavosti.

Rekreačná starostlivosť bola z pohľadu Slovenskej republiky (1939 – 1945) interpretovaná ako jedna z ciest, ktorou bolo možné pozdvihnúť slovenskú dedinu. Sociálni pracovníci si dobre uvedomovali prostredie, v ktorom mnohé deti na slovenskom vidieku vyrastali. Hmotný nedostatok v podobe jednostrannej stravy

⁴¹ Viď Obežníky ústredia spred roku 1939. Rekreačná starostlivosť sa nazývala aj ako prázdninová starostlivosť. Pozri periodikum *Péče o mládež*, 1937, roč. XVI, č. 3, s. 74.

⁴² „Prázdninové osady spolku Krajinskej prázdninovej pečlivosti v Bratislave, Panenská 7, sú zriaďované v najkrajších lesnatých krajoch Slovenska a slúžia mládeži Československej republiky všetkých sociálnych vrstiev bez ohľadu na národnú, stavovskú alebo náboženskú príslušnosť, umožňujúc mládeži príjemné, zdravé a pritom naprosto bezpečné letovanie bez rodičov, ktorí často z dôvodov finančných alebo pre nedostatok času nemôžu s nimi cestovať na zotavenie.“ ŠA Trenčín, f. OSM Trenčín, k. 4, Prázdninové osady pre mládež na Slovensku.

⁴³ ŠA Trenčín, f. OSM Trenčín, k. 2, Obežníky za rok 1939, Obežník č. 27.

⁴⁴ HÁJOVSKÝ, *Dva roky sociálnej starostlivosti o mládež*, s. 94.

⁴⁵ HÁJOVSKÝ, *Dva roky sociálnej starostlivosti o mládež*, s. 89.

bol často doplnený o nedostatočnú hygienu a biedne bytové podmienky. Na to sa, prirodzene, nabaľoval výskyt chorôb, ako napr. tuberkulóza. Bytová kríza sa spájala predovšetkým s robotníckou triedou. Rekreačná starostlivosť vo všeobecnosti smerovala k zdravotnej výchove detí, resp. k starostlivosti o vlastné zdravie. Dbalo sa na skoré vstávanie, ranné cvičenie v prírode, umývanie v studenej vode, starostlivosť o zuby, umývanie rúk pred jedlom, umývanie pred spánkom. Kľúčové bolo, aby sa deti týmto návykom v zotavovni naučili a doma v nich následne pokračovali.⁴⁶

Druhým významom rekreačných akcií bol ich sociálny význam. Mnohé chudobné deti dovtedy nikdy neopustili rodnú obec či neboli ďalej ako v okresnom meste. No ak sa dieťa zúčastnilo rekreačnej akcie, zmenilo prostredie, prišlo do čistej a usporiadanej ozdravovne, spoznalo civilizovanejší kraj i krásy prírody. Tajomníkom SÚSM bola zdôrazňovaná prevýchova mládeže: „*Táto rekreačná starostlivosť o deti plní aj svoje veľké sociálne poslanie v prevýchove dorastajúceho národa.*“⁴⁷

Situáciu v zotavovaniach však nemožno vnímať idylicky. Napríklad v ozdravovni v Štôle sa v roku 1941 rozšírila nákazlivá bližšie nešpecifikovaná choroba. Preto bola celé leto zatvorená.⁴⁸

Rekreačnej starostlivosti sa pripisoval aj výchovný rozmer.⁴⁹ Prvé mravné návyky získali deti v rodine, no podľa Hájovského nemusela rodina naučiť deti všetkým mravným zásadám, a práve to bolo dopĺňané v zotavovniach. Posledným nemenej dôležitým významom rekreačnej starostlivosti o deti bol národný význam.⁵⁰ V rámci výchovného rozmeru rekreačných akcií SÚSM spolupracovalo s Hlavným veliteľstvom Hlinkovej mládeže – jeho činitelia s potešením vnímali túto formu spolupráce. Išlo v podstate o ďalší spôsob, cestu, ktorou mohla HM, resp. HSLS zabezpečovať národnú výchovu. Práve vodcovia HM sa chopili národnej výchovy v rekreačných strediskách. Do každej zotavovne bol vyslaný školený vodca HM.⁵¹ Typickou súčasťou pobytu bolo každodenné vztyčovanie zástavy a spievanie štátnej hymny, národné tance a spevy. V každom rekreačnom stredisku sa tiež uskutočňovalo uniformovanie detí, čo bolo ľudákmi považované za „*základ k prevýchove a k národnému uvedomeniu*“.⁵²

Podobne ako v ďalších oblastiach sociálno-zdravotnej starostlivosti ústredia, aj v tomto prípade bolo potrebné rekreačnú, ozdravnú akciu propagovať medzi ľuďmi. Spravodajská korešpondencia *Sociálne rozhľady* ako reklamu na blížiacu sa rekreačnú akciu v apríli 1940 písala: „*Staráme sa, aby naša mládež bola*

⁴⁶ HÁJOVSKÝ, *Dva roky sociálnej starostlivosti o mládež*, s. 90.

⁴⁷ HÁJOVSKÝ, *Dva roky sociálnej starostlivosti o mládež*, s. 91.

⁴⁸ ŠA Trenčín, f. OSM Trenčín, k. 2, Obežníky za rok 1941, Obežník č. 18.

⁴⁹ Zaujímavosťou je, že v roku 1937 malo byť niekoľko nemeckých detí z oblastí na hraniciach Slovenska a českých krajín umiestnených do tábora Hitlerovej mládeže vo Wuppertali. Československé úrady sa o plánovanej prázdninovej akcii s politickým cieľom včas dozvedeli a zakázali jej uskutočnenie. Napriek tomu však začiatkom letných prázdnin zmizlo 5 – 12 detí. Vrátili sa až po šiestich týždňoch, pričom vyšetrovanie preukázalo, že v rámci tejto akcie bola prázdninová starostlivosť zneužitá „k protistátni výchove mládeže“. *Péče o mládež*, 1937, roč. XVI, č. 10, s. 317.

⁵⁰ „Konečne nedozierny význam má rekreačná starostlivosť po stránke výchovy národného sebavedomia.“ HÁJOVSKÝ, *Dva roky sociálnej starostlivosti o mládež*, s. 92.

⁵¹ HÁJOVSKÝ, *Dva roky sociálnej starostlivosti o mládež*, s. 97.

⁵² HÁJOVSKÝ, *Dva roky sociálnej starostlivosti o mládež*, s. 93.

zdravá,⁵³ upozorňujúc tak predovšetkým na zdravotný význam akcie. Cieľom bolo, aby deti v rekreácii „upevnili svoje zdravie, osviežili sa v zdravom horskom prostredí, aby sa tak ich telo stalo odolnejšie proti budúcim event. chorobám a námahe, ktorá ich čaká, či už v škole alebo v práci“.⁵⁴ K propagácii rekreácie slúžili aj OSM, ktorých úlohou bolo informovať príslušné poradne pre matky a deti a školy v okrese o možnosti vyslať dieťa do ozdravovne.⁵⁵

Na rekreáciu boli prijímané deti od 6 do 14 rokov. Spočiatku predovšetkým deti neduživé a slabé, nemohli však mať žiadne nákazlivé ochorenie.⁵⁶ Spravodajská korešpondencia *Sociálne rozhľady* vyzývala: „Ak chcete slabé, ale nie choré /! / deti do ozdravovne poslať, zahlaste ich včas u ktorejkoľvek Okresnej starostlivosti o mládež, alebo priamo v Krajskom ústredí...“⁵⁷ Jeden turnus trval 4 týždne, pričom deti boli zväčša do ozdravovní rozdeľované podľa pohlavia. Mesačný poplatok za rekreáciu bol zhruba 360 a viac korún. Za tento poplatok dostávali umiestnené deti stravu päťkrát denne, boli pod stálym lekárskeym a pedagogickým dozorom. V tomto poplatku nebola zahrnutá doprava do ozdravovne, tú spolovice hradil účastník a spolovice SÚSM. Prihlášky na rekreáciu prijímali jednotlivé OSM a následne ich zasielali ústrediu do Bratislavy.⁵⁸

OSM intenzívne spolupracovali so školami a pred zavedením štátnej rekreačnej akcie spolupracovali aj so sociálnymi poisťovňami, obcami, rodičovskými združeniami a spolkami s cieľom získať finančné prostriedky a umožniť tak umiestnenie nemajetných, chudobných detí do ozdravovní.⁵⁹ Výbava dieťaťa pred nástupom do rekreácie pozostávala v ideálnom prípade z bielizne na 4 týždne, dvojich šiat, kabáta, „dobrej obuvi“ a toaletných potrieb, ako kečka a pasta na zuby, uteráky, hrebeň, mydlo a čistiacie potreby na obuv. Všetko malo byť zbalené v kufříku, na ktorom bol lístok s adresou dieťaťa.⁶⁰

Dňa 1. júla 1939 vyslalo SÚSM do prázdninových osád a ozdravovní 330 detí. Sto chlapcov bolo prijatých do Sitna pri Banskej Štiavnici, ďalších 50 do Čadce. Sto dievčat bolo prijatých do Štôle vo Vysokých Tatrách a ďalších 80 dievčat bolo umiestnených do Domaniže. Ďalší turnus bol naplánovaný na august 1939.⁶¹ V roku 1940 bol do ozdravovní vysielaný väčší počet detí sezónnych poľnohospodárskych robotníkov, ktorých rekreácia sa uskutočňovala na účet ministerstva hospodárstva a Ústrednej sociálnej poisťovne.⁶² V roku 1941 malo SÚSM v činnosti 5 ozdravovní – v Istebnom, Hriňovej, Orávke, Čadci a na Sitne. Táto prázdninová rekreačná starostlivosť však stále nemala uspokojivé výsledky, nemala dostatočný rozsah. Podľa tajomníka ústredia Antona Hájovského tento stav spôsobil nedostatok porozumenia, ale aj „mimoriadne pomery a ťažkosti vojnového stavu“.⁶³ Nemožno opomenúť, že SÚSM chcelo čo najviac vyhovieť chudobným

⁵³ *Sociálne rozhľady*, 1940, roč. I, č. 6, s. 30 (spravodajská korešpondencia).

⁵⁴ *Sociálne rozhľady*, 1940, roč. I, č. 19, s. 120 (spravodajská korešpondencia).

⁵⁵ ŠA Trenčín, f. OSM Trenčín, k. 2, Obežníky za rok 1939, Obežník č. 27.

⁵⁶ ŠA Trenčín, f. OSM Trenčín, k. 2, Obežníky za rok 1939, Obežník č. 27.

⁵⁷ *Sociálne rozhľady*, 1940, roč. I, č. 1, s. 6 (spravodajská korešpondencia).

⁵⁸ *Sociálne rozhľady*, 1940, roč. I, č. 6, s. 30 (spravodajská korešpondencia).

⁵⁹ ŠA Trenčín, f. OSM Trenčín, k. 2, Obežníky za rok 1940, Obežník č. 18.

⁶⁰ MV SR, SNA, f. Slovenské ústredie starostlivosti o mládež (ďalej SÚSM), k. 38, inv. č. 10, Nástup Vášho dieťaťa do ozdravovne pod Sitnom.

⁶¹ ŠA Trenčín, f. OSM Trenčín, k. 2, Obežníky za rok 1939, Obežník č. 16.

⁶² *Sociálne rozhľady*, 1940, roč. I, č. 19, s. 120 – 121 (spravodajská korešpondencia).

⁶³ HÁJOVSKÝ, *Dva roky sociálnej starostlivosti o mládež*, s. 95.

rodinám, preto v roku 1941 na 10 plno platiacich detí prijalo na rekreáciu dve deti úplne zdarma a štyri deti za polovičný poplatok.⁶⁴

Rekreačnú starostlivosť o deti komplikovala prítomnosť nemeckých detí, ktoré obsadili niektoré ozdravovne. Preto muselo SÚSM hľadať iné riešenia, priestory vhodné na rekreáciu.⁶⁵ Nemecké deti boli na územie Slovenska prijímané v priebehu rokov 1941 – 1944 v rámci akcie Kinderlandverschickung (ďalej KLV). Akcia pozostávala z presunu detí z potenciálne ohrozených oblastí na vidiek, pričom súvisela s rozšírením leteckej vojny a s prvými bombardovaniami Berlína a Hamburgu Veľkou Britániou. Projekt KLV pozostával z troch foriem: z umiestňovania detí do 3 (neskôr do 6) rokov spolu s matkami na vidieku, umiestňovania mladších detí v školskom veku do tzv. náhradných rodín a z umiestňovania starších detí v školskom veku (zväčša aj celé triedy) v táboroch KLV. V prípade Slovenskej republiky (1939 – 1945) sa stretávame s poslednými dvomi formami. Umiestňovanie nemeckých detí na Slovensku sa neopieralo o žiadnu bilaterálnu dohodu. Ako píše historik Michal Schvarc, išlo o ústnu dohodu medzi Vojtechom Tukom a nemeckým vyslancom. Celkový počet nemeckých detí umiestnených na Slovensku v rokoch 1941 – 1944 možno odhadovať na 55 000 až 60 000. Najčastejšie boli umiestňované do Trenčianskych Teplic, Piešťan, do osád vo Vysokých Tatrách a na Spiš. Zariadenia KLV tiež vznikali v kúpeloch Sliač, Brusno, v Smrďákoch a pod.⁶⁶ SÚSM sa preto snažilo nájsť a adaptovať na potreby zotavovne ďalšie, nové priestory.⁶⁷

V rámci realizovania rekreačnej starostlivosti boli niektoré deti „uprednostňované“ pred inými. Ozdravovňa v Čadci bola na dva mesiace v roku 1941 rezervovaná výlučne pre deti poľnohospodárskych robotníkov. Rovnako tak bola na celý august 1941 rezervovaná ozdravovňa v Orávke.⁶⁸ Rekreačné zariadenia boli vďačným miestom návštev pre politikov. Dňa 22. augusta 1940 navštívil ozdravovňu v Štôle budúci predseda SÚSM, vtedajší zborový veliteľ HM Alojz Macek, nasledujúci deň zase poslanec Ján Mora. Týmto vyjadrovali akcii plnú podporu.⁶⁹ Nemožno zabúdať, že starostlivosť o deti a mládež mala vo všeobecnosti v rámci politiky HSLS dôležité miesto, nakoľko práve „pevná, slovenská“ mládež predstavovala záruku ďalšej existencie slovenského štátu a národa.⁷⁰

V roku 1942 pribudla k rekreačnej akcii organizovanej ústredím aj štátna rekreačná akcia pod patronátom MV. Na štátnu rekreačnú akciu MV určilo objekty v Bystrickej doline a v Kremnici. Táto rekreácia slúžila deťom zo sociálne slabých rodín, ktoré boli slabé, trpeli podvýživou, anémiou a pod. Žiadosti o prijatie dieťaťa do štátnej rekreačnej akcie boli adresované MV, no opäť cestou SÚSM. Na realizovaní štátnej rekreačnej starostlivosti intenzívne spolupracovalo SÚSM, taktiež

⁶⁴ ŠA Trenčín, f. OSM Trenčín, k. 2, Obežníky za rok 1941, Obežník č. 12.

⁶⁵ ŠA Trenčín, f. OSM Trenčín, k. 2, Obežníky za rok 1941, Obežník č. 12.

⁶⁶ SCHVARC, Michal. Na želanie „führera“. Slovensko a projekt Erweiterte Kinderlandverschickung. In SOKOLOVIČ, Peter (ed.). *Od Salzburgu po vypuknutie Povstania. Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov VIII. Zborník z vedeckej konferencie Trnava 20. – 22. apríl 2009*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2009, s. 235 – 251. K tejto téme bližšie pozri: ŠUSTROVÁ, Radka. *Pod ochranou protektorátu. Kinderlandverschickung v Čechách a na Moravě: politika, každodennosť a pamäť 1940 – 1945*. Praha : Argo, 2012.

⁶⁷ ŠA Trenčín, f. OSM Trenčín, k. 2, Obežníky za rok 1941, Obežník č. 11.

⁶⁸ ŠA Trenčín, f. OSM Trenčín, k. 2, Obežníky za rok 1941, Obežník č. 18.

⁶⁹ *Sociálne rozhľady*, 1940, roč. I, č. 23, s. 142 (spravodajská korešpondencia).

⁷⁰ Na túto tému bližšie pozri: HLADKÁ, „Vela detí do slovenských rodín“.

prostredníctvom spolkov OSM lepšie poznalo potreby a problémy detí v jednotlivých regiónoch Slovenska. Doba pobytu v rámci štátnej rekreačnej akcie bola 28 dní. Súpis detí, ktoré potrebovali takýto ozdravný pobyt, robili pracovníci OSM, tí zároveň informovali rodičov o podmienkach celej akcie. Na úhradu ošetrovného prispievali v prvom rade rodičia (alebo povinný zákonný živel), obec, OSM a len čiastku, ktorú tieto neboli schopné uhradiť, zaplatilo MV.⁷¹ Spôsob financovania pobytu v ozdravovni musel byť MV oznámený. O prijatí dieťaťa na rekreáciu rozhodovalo priamo MV. Prvý turnus štátnej rekreačnej starostlivosti sa konal v dňoch 1. až 28. júna 1942. Tvorili ho deti vo veku od 10 do 15 rokov, dievčatá aj chlapci.⁷² Medzi deťmi, ktoré OSM hlásili ústrediu na štátnu rekreačnú akciu, boli predovšetkým chudobné deti, ale tiež chovanci okresných detských domovov či bývalí chovanci ODD. To bol prípad istého Ladislava H., ktorý pochádzal zo zlých sociálnych pomerov, určité obdobie svojho života strávil v domove, jeho otec bol mrzák a žobrák. V jeho prípade žiadala OSM zafinancovanie jeho pobytu MV.⁷³

Štátna ozdravovňa vznikla v Kremnici. Avšak jej vnútorná správa bola zverená SÚSM v Bratislave – ústredie muselo zotavovňu vybaviť potrebným zariadením pre najmenej 100 detí, zabezpečovalo deťom stravu päťkrát denne, pedagogický dozor, lekársku starostlivosť. Otvorenie tejto ozdravovne komplikovala skutočnosť, že mesto Kremnica v roku 1942 zasiahla epidémia brušného týfusu. SÚSM preto muselo vydezinfikovať všetky miestnosti ozdravovne, prešetriť pitnú vodu. Rekreaované deti sa nesmeli kúpať v miestnom potoku, zakázané boli výlety do susedných obcí, rovnako bolo zakázané získavať potraviny z obcí, kde sa brušný týfus vyskytol. Povolávanie a aj dopravu do ozdravovne malo na starosti SÚSM, resp. OSM.⁷⁴ MV prideľovalo SÚSM finančné prostriedky na zabezpečenie príprav a realizácie rekreačných akcií.⁷⁵ V roku 1942 prebiehala popri štátnej aj rekreačná akcia SÚSM v spolupráci s RSP a Penzijným ústavom súkromných úradníkov v Bratislave (ďalej PÚSÚ). Podmienkou na prijatie do zotavovane bolo, aby rodičia (prípadne povinní živelia detí) boli poistení v spomínaných ústavoch. Žiadosti konkrétnych detí o rekreáciu posielali OSM buď RSP alebo PÚSÚ – podľa toho, u koho boli rodičia poistení. Denný poplatok za dieťa v roku 1942 bolo 19 Ks. Uhradenie poplatku žiadalo SÚSM ešte pred nástupom dieťaťa buď od RSP, PÚSÚ alebo od OSM.⁷⁶

V júni 1942 však prišlo SÚSM s novým prístupom voči plánovaným rekreačným akciám. Rekreačná akcia sa mala uskutočniť v prospech detí frontových bojovníkov. Išlo o reakciu na niekoľkomesačné nasadenia slovenských vojakov na východnom fronte. SÚSM, a rovnako tak aj spolupracujúci Slovenský Červený kríž (ďalej SČK), si uvedomovali, že deti týchto rodín trpia. Postup pri organizovaní rekreácie bol teda nasledovný: pri výbere detí do ozdravovni mali byť uprednostňované deti frontových vojakov – v prvom rade deti padlých vojakov, invalidov a ranených. OSM v tomto prípade intenzívne spolupracovali s miestnymi spolkami SČK.⁷⁷ K letným rekreačným akciám pre deti zakrátko pribudli aj

⁷¹ ŠA Trenčín, f. OSM Trenčín, k. 2, Obežníky za rok 1942, Obežník č. 10.

⁷² ŠA Trenčín, f. OSM Trenčín, k. 2, Obežníky za rok 1942, Obežník č. 11.

⁷³ MV SR, SNA, f. SÚSM, k. 38, inv. č. 10.

⁷⁴ MV SR, SNA, f. SÚSM, k. 40, inv. č. 10, Ministerstvo vnútra, Štátna ozdravovňa v Kremnici.

⁷⁵ MV SR, SNA, f. SÚSM, k. 40, inv. č. 10, Ministerstvo vnútra, Štátna rekreačná akcia v r. 1943.

⁷⁶ ŠA Trenčín, f. OSM Trenčín, k. 2, Obežníky za rok 1942, Obežník č. 11.

⁷⁷ ŠA Trenčín, f. OSM Trenčín, k. 2, Obežníky za rok 1942, Obežník č. 20.

tzv. zimné ozdravné akcie. SÚSM už v januári 1940 umiestňovalo deti do ozdravovne v Štôle vo Vysokých Tatrách.⁷⁸ K organizovaniu zimnej rekreácie pre deti sa v roku 1943 pridali aj štát – realizovali sa tak aj štátne zimné rekreačné akcie. Ich organizáciou však bolo opätovne poverené SÚSM.⁷⁹

Za pomoc pri organizovaní ozdravnej akcie prideliť MV ústrediu subvenciu vo výške 16 542 Ks.⁸⁰ Zálohu na vykonanie štátnej zimnej ozdravovacej akcie prideliť MV ústrediu v decembri 1942, bola vo výške viac ako 48 000 Ks.⁸¹ Štátna rekreačná akcia trvala od 27. januára do 9. marca 1943 v ozdravovni v Sitne. Zúčastnilo sa jej 67 chlapcov z celého Slovenska vo veku od 6 do 15 rokov. išlo o deti telesne slabé. Rekreácia v podstate trvala 6 týždňov, pričom bol sledovaný zdravotný stav detí a ich váha. SÚSM menoslovom informovalo o náraste váhy jednotlivých rekreantov. Niektoré deti počas 6 týždňov pribrali na váhe aj 3 kilogramy, v priemere 2 kg. Pre túto akciu muselo SÚSM bezplatne prenechať štátu ozdravovňu v Sitne po dobu 6 týždňov. SÚSM sa ministerstvu zaviazalo, že v ozdravovni zabezpečí deťom stravu, zároveň sa postará o pedagogický dozor, lekársky dohľad a zabezpečí náležitú školskú výchovu. SÚSM organizovalo aj samotnú dopravu detí do ozdravovne. Ide o jasný prejav delegovania plnenia určitých úloh zo strany MV na SÚSM. Nie náhodou sa o ústredí v dobových materiáloch píše ako o pomocnom orgáne štátu. Deti prijímalo výhradne sociálnozdravotné oddelenie MV na základe žiadostí, ktoré predkladalo SÚSM, pričom ústrediu do Bratislavy ich posielali jednotlivé OSM. K žiadosti bolo potrebné pripojiť lekárske potvrdenie o zdravotnom stave dieťaťa, že sa v rodine nevyskytuje žiadna nákazlivá choroba, ďalej doklad zo strany obce obsahujúci osobné informácie o dieťati, zároveň doklad o domovskej príslušnosti, vyjadrenie o rodinných a majetkových pomeroch dieťaťa, taktiež muselo byť ústredie, resp. MV informované o tom, či za dieťa bude platená plná alebo čiastočná výška poplatku. Denný poplatok za dieťa v zimnej ozdravovni bol na prelome rokov 1942/1943 29 Ks. Daný poplatok mali v prvom rade uhrádzať rodičia a príbuzní dieťaťa, o finančnú podporu sa mali tiež snažiť OSM spolu so SÚSM. V prípade, že nebolo možné zabezpečiť prostriedky na poplatky za rekreované dieťa, uhradilo ich priamo MV. Celkovú organizáciu nástupu detí na rekreáciu, zaistenie zásobovania a všetky prípravné akcie malo na starosti SÚSM a OSM.⁸²

Deti v štátnej zimnej rekreácii boli zapojené aj do zimnej ošacovacej akcie. Vo februári 1943 bolo do ozdravovne Sitno ústredím poslaných 56 košielok, 44 trenírok, 7 zimných kabátov a 7 detských šiat. Pri prerozdeľovaní šatstva museli pracovníci ozdravovne prihliadať na stav oblečenia chlapcov a jednotlivé šatstvo prerozdeľiť podľa potreby.⁸³ Ako však konštatoval hlavný vodca ozdravovne, zaslané oblečenie bolo menších veľkostí, a preto boli niektoré deti pri rozdeľovaní oblečenia „ukrátené“. Komplikácie neobišli ani stravovanie, resp. zásobovanie ozdravovne. Počas akcie chýbali dodávky bravčového mäsa i mlieka.⁸⁴ Po ukon-

⁷⁸ ŠA Trenčín, f. OSM Trenčín, k. 2, Obežníky za rok 1939, Obežník č. 36.

⁷⁹ MV SR, SNA, f. SÚSM, k. 38, inv. č. 10, Záznam o služobnej ceste ústredného tajomníka Antona Hájovského do ozdravovne pod Sitnom v dňoch 25. – 31. januára 1943.

⁸⁰ MV SR, SNA, f. SÚSM, k. 38, inv. č. 10, 81.839/V-17/1941.

⁸¹ MV SR, SNA, f. SÚSM, k. 38, inv. č. 10, 53-866/Všeob. – 2/1942.

⁸² MV SR, SNA, f. SÚSM, k. 38, inv. č. 10, 53-866/Všeob. – 1/1942.

⁸³ MV SR, SNA, f. SÚSM, k. 38, inv. č. 10, 2.080/43.P/H, Ošatenie detí.

⁸⁴ MV SR, SNA, f. SÚSM, k. 38, inv. č. 10, Detská ozdravovňa pod Sitnom. Týždenná zpráva – Dodatky.

čení zimnej rekreačnej akcie sa vodcovia HM, ktorí počas rekreácie dozerali na deti a tiež mali na starosti hospodárenie ozdravovne, sťažovali na stravu, ktorej sa im v ozdravovni dostávalo. Ako vyjadril hlavný správca ozdravovne „všetky deti pribraly na váhe, iba vodcovia schudli“.⁸⁵ Kritizoval najmä desiatové jedlo a olovranty pozostávajúce zo suchého chleba. Kritizovaný bol aj stav lekárníčky v ozdravovni. Mnohé lieky v nej neboli označené názvom, viaceré boli pokazené, absentovali v nej základné lieky a pomôcky, ako teplomer, nožnice či pinzeta.⁸⁶

V dňoch 25. až 31. januára 1943 vykonal návštevu ozdravovne pod Sitnom tajomník SÚSM A. Hájovský. Tajomník ešte pred príchodom detí skontroloval, či je pripravený dostatok postelí pre malých rekreantov. Zabezpečil aj potrebné množstvo surovín na stravovanie detí, dohodol pre deti dopravu autobusom z Banskej Štiavnice do ozdravovne. Deti na stanici nečakal pracovník MV, ale OSM. Vodcovia HM, ktorí mali mať fungovanie ozdravovne a dozor nad deťmi na starosti, prišli až pár dní po deťoch, situáciu preto musel zachraňovať priamo Hájovský.⁸⁷ Vodcami v ozdravovniach boli členovia HM. Napr. Jozef Ščepko bol vodcom zdravotnej služby HM,⁸⁸ zároveň poslucháčom medicíny, rovnako tak aj Rudolf Sonak. Veliteľom ozdravovne na Sitne bol učiteľ Jozef Kuzma.⁸⁹

Celková správa o priebehu rekreačnej akcie poukazuje na častokrát veľmi zlé sociálno-ekonomické podmienky detí v rodinách. Prijaté deti boli na zimnú rekreáciu veľmi „chatrne“ oblečené, bez náhradného oblečenia. Nebolo výnimkou, že deti prichádzali len s jedným párom topánok, pričom aj tie boli roztrhané. Záverečná správa o zimnej ozdravnej akcii uvádza doslova smutné konštatovanie vypovedajúce o zlom zabezpečení základných materiálnych potrieb detí: „... keď sme urobili spoločnú vychádzku, 1/3 detí musela ostať 2 dni sušiť topánky, pretože nemala čo obuť“.⁹⁰ Optimálne to nebolo ani s pedagogickým dozorom. Na 67 chlapcov boli v ozdravovni len traja vodcovia HM, čo dozor nad deťmi značne komplikovalo. Zanedbávané boli aj zdravotné prehliadky detí pred prijatím na rekreáciu. Z toho dôvodu sa na zimnú rekreačnú akciu v Sitne dostali deti trpiace na suchoty či deti so svrabom. Svrab sa, samozrejme, ďalej šíril medzi rekreovanými deťmi. Deky museli byť dezinfikované, niektoré hry a časopisy dokonca spálené. Zlé boli aj hygienické pomery priamo v ozdravovni, nakoľko sa vodcovia sťažovali, že mali k dispozícii len jednu vaňu, do ktorej voda tiekla veľmi pomaly a neodtekala vôbec. Kúpanie chlapcov tak bolo viac ako komplikované a kvôli

⁸⁵ MV SR, SNA, f. SÚSM, k. 38, inv. č. 10, Dodatočné hlásenie o kuchyni.

⁸⁶ MV SR, SNA, f. SÚSM, k. 38, inv. č. 10, Detská ozdravovňa pod Sitnom. Týždenná zpráva – Dodatky.

⁸⁷ MV SR, SNA, f. SÚSM, k. 38, inv. č. 10, Záznam o služobnej ceste ústredného tajomníka Antona Hájovského do ozdravovne pod Sitnom v dňoch 25. – 31. januára 1943.

⁸⁸ Zborové veliteľstvo HM sa členilo na niekoľko odborov, pričom bola medzi nimi zdravotná služba. Bolo to nasledovných dvanásť odborov: hudobný, divadelný, ľahkoatletický, jazdecký, letecký, tlačový (tlačová služba), zdravotný (zdravotná služba), vodný, futbalový, turistický, horolezecký a lyžiarsky.

⁸⁹ MV SR, SNA, f. SÚSM, k. 38, inv. č. 10, Pedagogický personál v Štátnej zimnej rekreačnej akcii detí v roku 1943.

⁹⁰ MV SR, SNA, f. SÚSM, k. 38, inv. č. 10, Celková zpráva o štátnej rekreačnej akcii pod Sitnom.

svojej nepraktickosti sa nerealizovalo často.⁹¹ Vyjadrenia ústredia o moderných a hygienicky vybavených ozdravovniach⁹² boli skreslené a nie vždy sa stotožňovali s realitou. Nehovoriac o tom, že pokiaľ aj deti boli okúpané, nemali náhradné čisté oblečenie. Nedostatočné bolo aj vzdelávanie detí kvôli ich širokému vekovému rozpätiu, ktoré pracovníci nedokázali pokryť: „*Museli sme sa obmedziť iba na opakovanie látky, pretože traja ani zďaleka nestačíme na toľké deti...*“⁹³ V konečnom dôsledku však vedeniu akcie nezostalo nič iné, len pozitívne hodnotiť výsledok akcie: *Rekreácia bola veľmi osočná, lebo, keď si domyslíme, v akom asi prostredí a za akých podmienok žijú tieto deti doma, poznáme, že celá akcia mala pre nich dalekosiahly význam, lebo doma by boli spaly na špinavých posteliach, v dusnom vzduchu nízkych izieb, neboli by jedli takú stravu ako v chate, neboli by toľko duševných dojmov zažili, nenaučili by sa praktickým veciam a vystupovaniu. Tiež zadarmo dostali šaty, prádlo, papuče.*⁹⁴

Vodcovia HM deťom vyplňali program v ozdravovni rôznymi aktivitami, ako bolo lyžovanie a sánkovanie, deti sa tiež hrali, venovali aktivitám, ako stopovanie, značkovanie, orientácia v teréne. Vodcovia v ozdravovni organizovali tzv. dumky, venovali sa duševnému rozjímaniu.⁹⁵ Náročným prvkom pri realizácii rekreačných akcií bola aj samotná doprava detí do ozdravovne. OSM sa snažili deti dopravovať do sídla ozdravovne v skupinách a vždy pod dozorom pracovníka OSM. V praxi však dochádzalo k rôznym komplikáciám – napr. pri odchode detí z ozdravovne pod Sitnom sprievodca po deti neprišiel včas a musela sa o ne na vlastné náklady postarať OSM v Banskej Štiavnici.⁹⁶

V roku 1943 sa o zotavovni pod Sitnom písalo ako o „osade Hlinkovej mládeže pod Sitnom“, boli do nej umiestňované deti organizované v HM. HM bola pri organizovaní v úzkej spolupráci so SÚSM, ako vyjadril vodca osady HM pod Sitnom: „*Ďakujem bratskému Slovenskému ústrediu starostlivosti o mládež v Bratislave za príkladnú nápomoc v našej ťažkej vodcovskej úlohe*“.⁹⁷ Išlo o prirodzenú spoluprácu, nakoľko vtedajší predseda SÚSM Alojz Macek bol zároveň na čele HM. V rámci SÚSM fungoval tiež dorastový odbor, ktorý organizoval rekreačnú akciu pre učňov. Učni – chlapci boli umiestňovaní do Ľubietovej, dievčatá do Štôle a do Sitna. Rekreačná akcia trvala 28 dní, pričom denný poplatok bol 16 Ks. Prijímané boli predovšetkým osoby, ktoré prekonali ťažkú chorobu, trpeli podvýživou či pracovali v zdravotne nepriaznivom prostredí. Učňov na rekreáciu spočiatku vysielali okresné sociálne poisťovne, ktoré za nich zároveň uhrádzali aj poplatok. OSM boli v kontakte a spolupracovali s týmito poisťovňami, informovali učňov

⁹¹ „...je len jedna vaňa, ktorá vlastne je skoro nespôsobilá na kúpanie. Nefunguje ani prítok ani odtok vody. Pre 70 detí je potom také kúpanie skutočne namáhavé.“ MV SR, SNA, f. SÚSM, k. 38, inv. č. 10, Detská ozdravovňa pod Sitnom. Týždenná zpráva – Dodatky.

⁹² *Sociálne rozhľady*, 1940, roč. I, č. 6, s. 30 (spravodajská korešpondencia). MV SR, SNA, f. SÚSM, k. 38, inv. č. 10, Hlásenie o zakončení št. akcie.

⁹³ MV SR, SNA, f. SÚSM, k. 38, inv. č. 10, Príloha k hláseniu.

⁹⁴ MV SR, SNA, f. SÚSM, k. 38, inv. č. 10, Celková zpráva o štátnej rekreačnej akcii pod Sitnom.

⁹⁵ MV SR, SNA, f. SÚSM, k. 38, inv. č. 10, Pedagogický personál v Štátnej zimnej rekreačnej akcii detí v roku 1943. BAKA, Igor. *Politický systém a režim Slovenskej republiky v rokoch 1939 – 1940*. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2010, s. 67.

⁹⁶ MV SR, SNA, f. SÚSM, k. 38, inv. č. 10, Zimná rekreácia pod Sitnom – úhrada trov.

⁹⁷ MV SR, SNA, f. SÚSM, k. 38, inv. č. 10, Týždenná zpráva a konečná zpráva z detského turnusu.

o možnosti ísť na rekreáciu, pomáhali im dostať sa do ozdravovní. Rekrečná akcia učňov sa uskutočňovala v lete v niekoľkých turnusoch, napr. v lete 1940 prebiehala v troch turnusoch. Rekreáciu poskytoval Dorastový odbor SÚSM „za spolupráce Robotníckej sociálnej poisťovne a jej úradovní“.⁹⁸

O vyslaní učňov na rekreáciu nerozhodovali okresné sociálne poisťovne, ale priamo RSP. Dostať sa na „učňovskú rekreáciu“ v konečnom dôsledku nebolo úplne jednoduché. Riaditeľstvá učňovských škôl boli informované o rekreačnej akcii, a teda mali učňom poskytovať informácie o rekreačnej akcii. Po tom, čo sa učni prihlásili na rekreáciu, OSM s nimi vyplnila potrebnú prihlášku. Túto prihlášku následne OSM poslala príslušnému obvodnému lekárovi úradovne RSP. OSM lekára požiadala, aby po zistení lekárskeho nálezu posunul prihlášku hlavnému lekárovi príslušnej úradovne RSP. Ak hlavný lekár príslušnej RSP povolil rekreáciu (rekreanti nemohli mať žiadnu nákazlivú chorobu), mohol byť na ňu učen vyslaný. O konkrétnych učňoch s nárokom na letnú rekreáciu bolo následne informované SÚSM v Bratislave. Tzv. mladovekí poisťenci, ktorí neboli poisťení v RSP, ale podliehali poisteniu v Nemocenskej poisťovni súkromných úradníkov, boli do ozdravovní vysielaní touto poisťovňou. Podmienkou rekreácie tak bolo poistenie učňov.⁹⁹

SÚSM jednak organizovalo vlastnú rekreačnú starostlivosť (v zimnom i letnom období), na druhej strane intenzívne pomáhalo MV vo výkone štátnej rekreačnej akcie. Vzhľadom na veľmi útržkovito zachované archívne materiály bolo veľmi náročné vytvoriť akúsi štatistiku účasti na rekreačných akciách v ozdravovniach. Túto skutočnosť aspoň čiastočne napravili štatistické údaje z publikácie *Dva roky sociálnej starostlivosti o mládež*, ktorej autorom je tajomník bratislavského ústredia Anton Hájovský. Z nich vyplýva, že v rámci letnej rekreačnej akcie SÚSM v roku 1941, ktorá prebiehala v dvoch turnusoch v mesiacoch júl a august, bolo celkovo rekreovaných 803 detí (viď Tabuľka č. 1). V roku 1942 už SÚSM organizovalo štyri turnusy od júna do septembra a celkovo sa ich zúčastnilo až 1 377 detí.¹⁰⁰

Júlový turnus v roku 1941			
Ozdravovňa	Od – do	Počet detí	Počet str. dní
Čadca	10. júl – 7. august	75	2 516
Hriňová	10. júl – 7. august	47	1 491
Istebné	10. júl – 7. august	50	1 651
Orávka	10. júl – 7. august	90	2 656

⁹⁸ ŠA Trenčín, f. OSM Trenčín, k. 2, Obežníky za rok 1941, Obežník č. 9.

⁹⁹ ŠA Trenčín, f. OSM Trenčín, k. 2, Obežníky za rok 1941, Obežník č. 9.

¹⁰⁰ HÁJOVSKÝ, *Dva roky sociálnej starostlivosti o mládež*, s. 98 a 99.

Sitno	10. júl – 7. august	104	3 411
Spolu v júli		366	11 725
Augustový turnus v roku 1941			
Ozdravovňa	Od – do	Počet detí	Počet str. dní
Čadca	9. august – 6. sept.	101	3 778
Hriňová	9. august – 1. sept.	67	1 714
Istebné	9. august – 6. sept.	65	2 176
Orávka	9. august – 6. sept.	85	2 618
Sitno	9. august – 6. sept.	119	3 901
Spolu v auguste		437	14 187
Oba turnusy spolu		803	25 912

Tab. č. 1 Počet detí vyslaných SÚSM do ozdravovní v roku 1941 (HÁJOVSKÝ, *Dva roky sociálnej starostlivosti o mládež*, s. 98).

Záver

Takzvaná prázdninová, resp. rekreačná starostlivosť predstavovala stabilnú súčasť pracovnej agendy Slovenského ústredia starostlivosti o mládež v Bratislave a jemu podriadených Okresných starostlivostí o mládež v jednotlivých regiónoch Slovenska. Táto forma starostlivosti o takpovediac najzraniteľnejšiu zložku spoločnosti sledovala niekoľko cieľov – zdravotný, sociálny, výchovný a v neposlednom smere národný. Spomínané ciele boli navzájom priamo či nepriamo prepojené. Ozdravovne prijímali primárne deti tzv. neduživé, no na druhej strane mali pôsobiť preventívne. Starostlivosť v ozdravovniach súvisela so starostlivosťou v poradniach – možno tvrdiť, že na ňu nadväzovala. Nemenej významným cieľom rekreačnej starostlivosti v zmysle zdravotnom bolo znižovanie detskej úmrtnosti. Žiaľ, doposiaľ neboli objavené archívne materiály, ktoré by na základe štatistík vedeli potvrdiť či vyvrátiť to, či rekreačné akcie skutočne znížili detskú úmrtnosť. Je však nutné pripustiť, že aj vďaka tomuto typu akcií sa starostlivosť o deti a mládež väčšmi dostávala do pozornosti vtedajšej spoločnosti. Prostredníctvom zotavovní tiež deti vycestovali mimo rodnú obec, spoznali iné prostredie, socializovali sa. Sledovaný zdravotný a sociálny význam však v praxi nebolo vždy možné splniť. V ozdravovniach sa vyskytovali choroby. Zachované archívne materiály tiež poukazujú na sociálno-materiálne zabezpečenie slovenských detí. Mnohé nastúpili na rekreáciu v roztrhanom oblečení a zničených topánkach.

Väčšmi sa prelínal výchovný a národný význam akcií. Akcentovaná bola národná výchova – v zmysle upevňovania slovenského dorastu, a tým národa a štátu. V tomto smere svoju úlohu zohrávali členovia Hlinkovej mládeže vytvárajúci „národný program“ mládeže. V priebehu existencie Slovenskej republiky (1939 – 1945) sa rekreačná starostlivosť na jednej strane rozvíjala (organizovala sa častejšie), na druhej strane sa väčšmi dostávala pod kontrolu HSLS ako štátnej strany. Tento proces bol viditeľný aj v prípade samotného ústredia v Bratislave – začiatkom 40. rokov bol do jeho čela zvolený Alojz Macek, exponent HSLS a vodca Hlinkovej mládeže. Tým, že predsedom ústredia bol práve Macek, javí sa cesta implementácie Hlinkovej mládeže do života v ozdravovniach väčšmi prirodzenejšie. Pochopiteľne, HSLS hľadala rôzne cesty, ako podchytiť a uchopiť výchovu slovenskej mládeže. Rekreačné zariadenia boli tiež vďačným miestom návštev pre politikov. Mať pod kontrolou rekreačnú starostlivosť a presne určovať, kto sa jej bude zúčastňovať, nakoniec štát vyriešil tým, že vytvoril aj „svoju“ štátnu starostlivosť. Avšak aj v tomto smere bolo Ústredie starostlivosti o mládež v Bratislave a okresné starostlivosti o mládež veľmi nápomocné. Totiž práve pracovníci týchto spolkov poznali realie slovenských rodín z praxe, lepšie poznali potreby a problémy detí v jednotlivých regiónoch Slovenska. Na záver je tiež nutné poukázať na to, že starostlivosť o deti v zotavovniach nemožno vnímať spravidla idylicky – aj v takýchto zariadeniach sa vyskytovali infekčné choroby, ktoré obmedzovali činnosť zotavovní, rovnako museli pracovníci zotavovní čeliť nedostatku potravín alebo zdravotníckeho materiálu a liekov.

Slovenské ústredie starostlivosti o mládež v Bratislave pokračovalo vo svojej činnosti aj po skončení existencie Slovenskej republiky (1939 – 1945), resp. po skončení druhej svetovej vojny. Muselo čeliť ďalším organizačným a najmä ideovým výzvam. Činnosť ústredia a podriadených OSM však nemala dlhé trvanie. Zákomom č. 48/1947 Zb. o organizácii starostlivosti o mládež došlo k zrušeniu okresných starostlivostí o mládež. Všetka starostlivosť o deti, mládež a rodinu prešla na štát, resp. do rúk národných výborov.¹⁰¹ Rozpätie rokov 1945 – 1948, aj v kontexte (ne)pokračovania prázdninovej starostlivosti, zostáva predmetom ďalšieho historického výskumu.

ZOZNAM POUŽITÝCH ZDROJOV

Pramene

Slovenský národný archív v Bratislave, fond Slovenské ústredie starostlivosti o mládež, fond Slovenské ústredie starostlivosti o mládež – časť Krajinské ústredie starostlivosti o mládež.

Štátny archív v Trenčíne, fond Okresná starostlivosť o mládež v Trenčíne.

¹⁰¹ ŠUHAJDOVÁ, Ivana. Sociálna starostlivosť o deti, mládež a rodinu. In KUDLÁČOVÁ, Blanka (ed.). *Pedagogické myslenie, školstvo a vzdelávanie na Slovensku v rokoch 1945 – 1989*. Trnava : Typi Universitatis Tyrnaviensis, VEDA, 2019, s. 399 – 421.

Dobová tlač

Péče o mládež, 1937.

Sociálne rozhlady, 1940.

Slovák, 1939.

Slovenská pravda, 1939.

Slovenský zákonník, 1939.

Zoznam bibliografických odkazov

Acta Statistica: štátneho zdravotne-sociálneho ústavu Slovenska = Hygienico socialis instituti Slovachiae : Publikáčny orgán pre štatistickú činnosť VII. Oddelenia Štátneho zdravotne-sociálneho ústavu v Bratislave : Organum pro edendis publicationibus actionis statisticae in sectione VII. Hygienico socialis instituti in Bratislava. Bratislava, 1944.

BAKA, Igor. *Politický systém a režim Slovenskej republiky v rokoch 1939 – 1940*. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2010.

Dielo Andreja Kováčika s názvom „Zdravé dieťa v rodine“. Dostupné na internete: <<https://www.webumenia.sk/dielo/SVK:TMP.187>> [22.10.2024]

FALISOVÁ, Anna – TURÓCI, Martin. Eliminácia infekčných ochorení na Slovensku po 1. svetovej vojne. In *Historický časopis*, 2024, roč. 72, č. 3, s. 565 – 584. <https://doi.org/10.31577/histcaso.2024.72.3.7>

HÁJOVSKÝ, Anton. *Dva roky sociálnej starostlivosti o mládež (ročenka Slovenského ústredia starostlivosti o mládež)*. Bratislava : Slovenské ústredie starostlivosti o mládež, 1943.

HLADKÁ, Viktória. „Veľa detí do slovenských rodín“ – náčrt významu rodiny a detí v Slovenskom štáte. In *Acta Historica Neosoliensia*, 2023, roč. 26, č. 2, s. 77 – 94. <https://doi.org/10.24040/ahn.2023.26.02.77-94>

HLADKÁ, Viktória. „Zdravé dieťa – naša budúcnosť“ – poradenská sociálno-zdravotná starostlivosť o deti v období Slovenského štátu. In NYKODÝM, David – ŠÍPOŠ, Dominik – ZVĚŘINA, Vít (eds.). *České, slovenské a československé dějiny 20. století XVIII*. Hradec Králové: Univerzita Hradec Králové, 2023, s. 45 – 62.

HLADKÁ, Viktória. Slovenské ústredie starostlivosti o mládež v Bratislave a jeho formy propagácie sociálno-zdravotnej starostlivosti o deti v období Slovenského štátu. In *Studia Historica Nitriensia*, 2023, roč. 27, č. 2, s. 421 – 443. <https://doi.org/10.17846/SHN.2023.27.2.421-443>

HRADSKÁ, Katarína. Riešenie židovskej otázky na Slovensku. In FIAMOVÁ, Martina – HLAVINKA, Ján – SCHVARC, Michal et al. *Slovenský štát 1939 – 1945: predstavy a realita*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2014, s. 241 – 254.

HRUBOŇ, Anton. „Budujeme slovenského nadčloveka!“ Eugenické myslenie a kultúra rasovej hygieny v Slovenskom štáte (časť 1). In *Vojnová kronika*, 2020, roč. 9, č. 2, s. 4 – 11.

CHURA, Ján, Alojz. *Nákazlivé choroby a ich profylaxia*. Bratislava : Hlavný stav Slovenského Červeného kríža, 1944.

KRUPSKÝ, Marek. *Náčrt sociálnych pomerov na Slovensku v rokoch 1939 – 1945*. Prešov : Kušnír, 2017.

- KUŠNIRÁKOVÁ, Ingrid – MANNOVÁ, Elena a kol. „Zabrániť bahnú morálneho rozkladu“. *Starostlivosť o osirelé deti v Uhorsku/na Slovensku do roku 1945*. Bratislava : VEDA, 2020.
- KUŠNIRÁKOVÁ, Ingrid. *Za bránami sirotincov. Počiatky ústavnej starostlivosti o osirelé deti v Uhorsku (1750 – 1815)*. Bratislava : VEDA, 2019.
- LACLAVÍKOVÁ, Miriam – ŠVECOVÁ, Adriana. *Dieťa medzivojnového Slovenska. Verejná sociálna starostlivosť o deti a mládež na Slovensku a jej inštitucionálna základňa*. Praha : Leges, 2019.
- Narodilo sa nám dieťaťko: Sborník odborných článkov a praktických rád, týkajúcich sa výchovy dieťaťa od dňa narodenia*. Slovenská žena, I. séria, II. zväzok. Bratislava : Sväz sociálnych a sociálno-zdravotných spolkov, 1943.
- PALÁRIK, Miroslav – MIKULÁŠOVÁ, Alena – HETÉNYI, Martin – ARPÁŠ, Róbert. *The City and Region Against the Backdrop of Totalitarianism. Images from the Life in the Slovak Republic (1939 – 1945), Illustrated by the City of Nitra and Its Surroundings*. Berlin : Peter Lang, 2018. <https://doi.org/10.3726/b13394>
- RIGOVÁ, Viktória. Etablovanie Zemského ústredia pečlivosti o mládež v Bratislave a jeho okresných pobočiek v medzivojnovom Československu. In *Studia Historica Nitriensia*, 2021, roč. 25, č. 1, s. 131 – 152. <https://doi.org/10.17846/SHN.2021.25.1.131-152>
- RIGOVÁ, Viktória. *Mládež nad priepastou. Sociálna starostlivosť o (nielen) problémovú mládež na Slovensku v rokoch 1918 – 1945*. Bratislava : Paradigma Publishing, 2022.
- SCHVARC, Michal. Na želanie „führera“. Slovensko a projekt Erweiterte Kinderlandverschickung. In SOKOLOVIČ, Peter (ed.). *Od Salzburgu po vypuknutie Povstania. Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov VIII. Zborník z vedeckej konferencie Trnava 20. – 22. apríl 2009*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2009, s. 235 – 251.
- STRAKA, Ladislav. Niektoré dáta o dojčenskej úmrtnosti na Slovensku. In *Sociálne rozhľady*, 1944, roč. 3, č. 1-4, s. 44 – 46.
- SZABÓ, Miloslav. *Klérofašisti. Slovenskí kňazi a pokušenie radikálnej politiky (1935 – 1945)*. Bratislava : Slovart, 2019.
- ŠKODÁČEK, Pavol. Ako pomáhať pri reumatických onemocneniach? In *Neveste a rodine. Sborník praktických článkov pre rodinu a dievčatá, ktoré sa pripravujú na vydaj (Slovenská žena sociálno-zdravotnej práci, I. séria, I. zväzok)*. Bratislava : Akčný výbor Katolíckej jednoty žien v Bratislave, 1943, s. 133 – 135.
- ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol. *Demografický obraz Slovenska v rokoch 1938 – 1945*. Bratislava : Muzeológia a kultúrne dedičstvo, o.z. v spolupráci s Centrom pre historickú demografiu a populačný vývoj Slovenska, Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave, 2016.
- ŠUHAJDOVÁ, Ivana. Nedostatok tradície. Sociálna starostlivosť o deti na slovenskom území v období prvej Československej republiky. Sisyfovská práca, druh ušľachtilého športu starších dám a dobrosrdečných osôb či zrod veľkého činu? In *Slovenský národopis*, 2024, roč. 72, č. 1, s. 104 – 122. <https://doi.org/10.31577/SN.2024.1.06>
- ŠUHAJDOVÁ, Ivana. Sociálna starostlivosť o deti, mládež a rodinu. In KUDLÁČOVÁ, Blanka (ed.). *Pedagogické myslenie, školstvo a vzdelávanie na Slovensku v rokoch 1945 – 1989*. Trnava : Typi Universitatis Tyrnaviensis, VEDA, 2019, s. 399 – 421.

ŠUSTROVÁ, Radka. *Pod ochranou protektorátu. Kinderlandverschickung v Čechách a na Moravě: politika, každodennost a paměť 1940 – 1945*. Praha : Argo, 2012.

TOKÁROVÁ, Zuzana. *Slovenský štát. Režim medzi teóriou a politickou praxou*. Košice : Univerzita Pavla Jozefa Šafárika, 2016.

TRKOVÁ, Marie. *Kapitoly ze sociální péče o mládež*. Praha : Organizace sociálních pracovníků, 1932.

SUMMARY

The so-called holiday or recreational care was a stable part of the work agenda of the Slovak Youth Care Center in Bratislava and its subordinate District Youth Care Centers in individual regions of Slovakia. This form of care for the so-called most vulnerable part of society had several significant meanings – health, social, educational, and last but not least, national significance. These goals were directly or indirectly interconnected. The health resorts primarily accepted so-called frail children, but on the other hand, they were supposed to act preventively. Care in health resorts was related to care in clinics – it can be said that it followed it. An equally important goal of recreational care in terms of health was reducing child mortality. Unfortunately, archival materials have not yet been discovered that could confirm or refute whether recreational activities reduced child mortality based on statistics. However, it must be admitted that thanks to this type of activity, child and youth care received more attention from the society of that time. Through clinics, children also traveled outside their home village, got to know other environments, and socialized. However, the pursued health and social significance could not always be fulfilled in practice. Diseases occurred in health resorts. Preserved archival materials also point to the social and material security of Slovak children. Many started recreation in torn clothes and worn-out shoes.

The educational and national significance of the activities overlapped more. National education was emphasized – in terms of strengthening Slovak youth, and thus the nation and the state. In this regard, members of the Hlinka Youth, who created the “national program” for youth, played their role. During the existence of the Slovak Republic (1939 – 1945), recreational care developed on one hand (it was organized more frequently), but on the other hand, it came more under the control of the Hlinka Slovak People's Party as the state party. This process was also visible in the case of the central office in Bratislava itself. At the beginning of the 1940s, Alojz Macek, an exponent of the Hlinka Slovak People's Party and leader of the Hlinka Youth, was elected as its head. By having Macek as the chairman of the central office, the implementation of the Hlinka Youth into the life of health resorts seemed more natural. Naturally, the state party sought various ways to capture and grasp the education of Slovak youth. Recreational facilities were a grateful place for politicians to visit. Having control over recreational care and precisely determining who would participate in it, the state ultimately solved by creating its own state care. However, in this regard, the central youth care office in Bratislava and the District Youth Care Centers were very helpful. It was precisely the workers of these associations who knew the realities of Slovak

families from practice, better understood the needs and problems of children in various regions of Slovakia.

Mgr. Viktória Hladká, PhD.
Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
Filozofická fakulta, Katedra histórie
SK-949 01 Nitra, Hodžova 1
e-mail: <vhladka@ukf.sk>
ORCID: 0000-0002-4314-4675